४ । १ । ३२ । इति उवादिरुच्चेण कुः सुवोधो ऋच्छत्या । मङ्गलम् । वज्रं इति भाषा । तत्पर्य्यायः । वडूम् २ विघ्नम् ३ विघ्नद्रुटम् ४ दृष्टु ५ कृष्टुं ६ विघ्नालम् ७ दृष्टुणम् ८ मङ्गलं ९ । इत्यमरः । विस्तीर्णम् १० विघटम् ११ । इति जटाधरः । (यथा, महाभारते १ । ४ । ४ । ११८ ।

"विस्तीर्णं दृष्टसुतुरम्बरप्रकाशं
तेऽग्नार्थं निश्चितुरसम्बसामनन्तम् ।
वडूमनम् । यथा, ऋग्वेदे १ । २९ "तुविजित्ता उदक्षयां" "उदक्षयो वडूनियासो" इति भाष्यम् ।

उरुकाणः, पुं, (उरुमंङ्गान् काणः ऋणयत्वाः परिग्रामे यस्य । पाकवद्यास्थाभ्यन्तरं ऋणयत्वं जायते यतस्तथात्वम् ।) महाकालतता । इति रत्नमाला । माकाल फलेर गाछ इति भाषा । (अस्य पर्य्यायो यथा,—

"उरुकाणो महाकालः विमाणः काकमर्द्दकः"
इति च तत्रैव । अस्य गुणाद्य महाकालशब्दे ज्ञेयः ॥)

उरुकालकः, पुं, (उरुकाल + स्वार्थे कन् ।) महाकालतता । इति चिकाण्डशेषः ॥

उरुगायः, पुं, (उरुभिर्भृङ्गिर्गीयते यः । उरु + गी + घञ् ।) श्रीकृष्णः । (यथा, श्रीभागवते २ । ३ । २० ।

"विज्ञा सती दार्हुरिवेव सूत
न चोपगायन्युरुगायवाणाः"
विस्तीर्णा गतिः । यथा, कटोपनिषदि । २ । ११ ।
"ऋोमस्मद्दुरुगायं प्रतिष्ठान दृष्ट्वा धृत्वा धीरो
नचिकेतोऽत्यस्राक्षीः" । उरुगायं विस्तीर्णां गतिं । इति भाष्यम् ॥)

उरुरी, स्त्री, उरुरी । इति भरतः । हिरूपकोषश्च ॥

उरुवक्रः, पुं, रम्भाखलः । इत्यमरटीकायां राग-सुकुटः ॥

उरुवृकः, पुं, (उरुं महान्तं वायतीति । उरु + वै + उलुकादयश्चेति ऊकः ।) रम्भाखलः । इत्यमरः । हेमचन्द्रः । इति रत्नपरिषदः ॥
("अस्य भिन्नप्रकारत्वात् भाजूलबुरुवृकयोः"।
इति चक्रे सूत्रस्थाने २७ अध्यायः ॥)

उरुव्यचा, [स्] पुं, (उरुं महान्तं विचतीति । इस + व्यच् + घञ् ।) राजसः । इत्यमरटीकायां (अतिथायके, चि, यथा ऋग्वेदे ३ । ५० । १ ओ-रुव्यचाः एयातानमिभरुः ॥

उरोजः, पुं, (उरसि वक्षःस्थले जायते । उरस । जन् + ड ।) स्तनः । इति हेमचन्द्रः ॥

उर्ज्जितं, त्रि, (उर्ज्ज् + क्त ।) वर्द्धितम् । इति श्रीभागवतम् । (प्रत्यातम् । यथा, ऋ० ७ । ३९ ।

"वाताजूतो रेव पुरुस्पस्य
वामोर्ज्जितं चाभ्यसत् शूर्पसः"।
उर्ज्जितं प्रत्यातम् इति तट्टीका ॥)

उर्ज्जनामः, पुं, (उर्ज्जेव ऋजं नामी यस्य । समासे कृत्वा ।) सर्द्धाटकः । इति शब्दरत्नावली । माक-डसा इति भाषा ॥

उर्व्वा, स्त्री, (मेघादिरोमः । ऋदयमध्यावर्त्तः । इत्य-मरटीकायां रमानाथः ॥ ("ललाटपट्टे नवमिचिन-नालमधुरमन्तीयसुमो परिस्तुरति" । इति का-दम्बरी ॥)

उर्द, ३ परिमाणे । क्रीडायाम् । खादे । इति कविक-ण्डूमनः ॥ (भार्दि-आलं-सर्वं-क्रीडायां, अर्द्ध-सेट् ।) ऋवादीरिमनश्चः । दीर्घश्च निलयात्मनं दीर्घादि-रिति कचित् । यः उर्दते कनकं वणिकः । इति दुर्गादासः ॥

उर्म्म, पुं, (उर्द् + रः ।) जलाङ्कः । इति शब्दरत्ना-वली । उद्विग्नत इतिभाषा ।

उर्व्व, ई, हिंसे । इति कविकण्डूमनः । (भार्दि-परं-सर्वं-सेट् ।) ऋवादीरः । ओनपतयीति दीर्घं ऊर्व्वति । क्विपि राज्ञोऽपि इत वणोपे ऊः उरौ उरः । एवं सर्व्वत्र । ई ऊर्व्वः । इति दुर्गादासः ॥

उर्व्वटः, पुं, (उरुमंङ्गान् अटोऽटनं यस्य ।) वत्सरः । इति चिकाण्डशेषः ॥

उर्व्वरा, स्त्री, (ऋच्छतीति । ऋ + अच् + टाप् । यद्वा उर्व्वते उर्व्व + घ । यद्वा उर्व्वं राति । उर्व्व + रा + क्विप् ।) सर्व्वशस्याद्या भूमिः । (यथा अथर्व्ववेदे १० । ६ । ३२ । "यथा वीरमुर्व्वरायां क्षेत्रे कालेन रोहति") भूमीनामम् । इति हेम-चन्द्रः । (अश्वरोमेरः । यथा काशीखण्डे ।

"कलानिधिर्गुणनिधिः कर्पूरतिलकोर्व्वरा" ॥)

उर्व्वशी, स्त्री, (उरून् महतोऽपि अश्नते व्याप्नोति वशीकरोतीति यात्वत् । यद्वा उर्वं गारायणस्य सम्बन्धेरूरुदेशं अश्नते योजनेन व्याप्नोतीति । उरु + अश् + ङ । गौरादित्वात् ङीष् ।) स्वना-मख्यातलर्मवेश्या । इत्यमरः । तस्या उत्पत्तिर्यथा रिवंशे । नारायणोरुं निर्मिद्य सम्भूता वरवर्णिनी । मनीषादित्यात् ङ्कारादिः ॥

(अस्या उत्पत्तिकथा उक्ता भागवते ११ । ४ । ६-१६ । यथा,—

"धर्म्मस्य दक्षदुहितर्य्यनिष्ट मूर्त्ता
नारायणो नर ऋषिप्रवरः प्रशान्तः ।
नैष्कर्म्मलक्षणमुवाच चचार कर्म्म
योऽद्यापि चास्य ऋषिवर्य्यनिषेवितार्ष्णिः ।
इन्द्रो विशङ्क्य मम धाम जिघृक्षतीति
कामं न्ययुङ्क्त सगणं स वदर्य्यपाख्यम् ।
गत्वाश्रमं गणयतस्तमसन्दवातः
स्त्रीप्रेक्षणायुभिरविध्यतदप्रतिज्ञः ।
विज्ञाय शक्रकृतमक्रमसादिदेवः
प्राह प्रहस्य गतविस्मय रञ्जमानः ।
मा भैष्ट भो मदनमात्तदेवबन्धो
गृह्णीत नो वलिभमुग्रमिमं कुरुध्वम् ।
इत्थं ब्रुवत्यभयदे भरदेव । देवाः
शक्रीकृतस्त्रिजगतः सहसा तमुचुः ।
नैतत् विभो त्वयि परे विकृते विचित्रं
सारामभोरनिधिरन्तपरापरस्य ॥
त्वां सेवतां सुरकृता बहवोऽन्तरायाः
स्त्रीको विलङ्घ्य परमं पदमेतां पदं ते ।
नान्यस्य वर्द्धिषि वलीन् ददतः समभागान् ।
धत्ते भरं लसदिता यदि पादमूर्द्धि ॥
सुस्त्रिटिचिकाकृयमारतजैश्चाग्रैश्चा-
नस्नानपारजलधौनितरीयौ ॥
क्रोधस्य शान्ति विघ्नस्य वर्ष्म पदे गो-
र्मञ्जिष्ठ दुस्तरपथस्य दधोत्रुरुणन्ति ।
इति प्रयत्नातं तेषां स्त्रियोऽयस्पृतदर्शनाः ।
दर्शयामास सुश्रूषां सर्वोचिता: कुर्व्वतीर्मुहुः ॥
ते देवानुचरा दृष्ट्वा स्त्रियः श्रीरेव रूपिणीः ।
गत्वेत सुमुञ्चन्तास्तं रूपौदार्य्यतत्परायः ॥
तानन्द देवदेवेशः प्रणतान् प्रहसन्निव ।
आत्मनेऽतमां दृष्ट्वं सर्वत्रां सर्गभूषणम् ॥
ओमित्यादेशमादाय नत्वा तं सुरवन्दिनः ।
उर्व्वशीमग्रतःश्रेष्ठां पुरस्कृत्य दिवं ययुः ॥
इन्द्रायानम्य सदसि प्रदयवतां चिदिर्वीक्षसम् ।
ऊचुर्नारायणवर्त्तं ब्रह्मकृत्वाच्च विस्मितः"
पुरायानन्तरेण ऋषिप्रवरयोर्व्व नारायणयो जिगो-
रदेशं निर्मिद्य अपरः श्रेष्ठोमेनासुर्व्वशीं देवगणेभ्यो
ददौ इति दृश्यते ॥

इयं हि चन्द्रवंशावतंसे बुधपुत्रे पुरूरवसि
राजनि बद्धप्रणयं बद्धकार्णं तेन सह रेमे । इत-
स्तथा उक्ता हरिवंशे एवं अध्याये । यथा,

जनमेजय उवाच ।

"गन्धर्व्वी उर्व्वशी देवी राजानं मानुषं कथम् ।
देवानुत्सृज्य सम्प्राप्ता तन्मे ब्रूहि वैशम्पत ।

वैशम्पायन उवाच ।

ब्रह्मप्रापामिषुता सा मानुषं समयद्यत ।
ऐलस्तु सा वरारोहा समयात्समुपस्थिता ।
आत्मनः प्राप्यमोक्षाद्यं समयं सा चकार ह ।
अनमदर्शनेक्षेत्र सकामास्या च मैथुनम् ।
दी मेषौ ग्रवणभाषे सदा बद्धौ च लिहतः ।
इतमाचा तथाहारः कामेनकन्तु पार्थिव ।
यद्येत समयो राजन् यात्वलाच्च ते दृढः ।
तावत्कालन्तु यस्यामि कृतः समय एष नः ।
तस्यास्तं समयं सर्व्वं स राजा समयात्वत् ।
एवं सा वसते तत्र पुरूरवसि भाविनी ।
वर्षाणकोनषष्टिन्तु तद्वद्वा ज्ञानमोपहिता ।
उर्व्वशयां मानुषस्यायां गन्धर्व्वाचिन्तयान्वितः ॥

गन्धर्व्वा ऊचुः ।

चिन्तयर्व्वं महाभागा यथा सा तु वरारुणा ।
समाप्तच्छ पुरुरवेत्युर्व्वशी वर्ण्यभूषणम् ।
ततो विश्वावसुर्नाम तत्राच वदतां वरः ।
मया तु समयस्तासां क्रियमाणः श्रुतः पुरा ।
युतुत्कान्तसमयं सा वै राजानं वक्षते यथा ।
तदर्द्ध देवाप्रेयेत्रा यथा मेष्यामहो नृपः ।
सस्तद्दायो गमिष्यामि युष्माकं कार्य्यसिद्धये ।
एवमुक्ता गतस्तत्र प्रतिष्ठानं महाप्रभः ।
निष्पायामथ चाग्न्य मेषसेकं गहीरं सः ।
माहवत् वर्त्तते सा तु मेषयोस्वाश्वशासिनी ।
गन्धर्व्वागमनं चात्रा ज्ञापानन्तु यशस्विनी ।
राजानमब्रवीत्तत्र पुत्रो मे छियतेति सा ।
एवमुक्तो विनिश्चिन्य मनो नैवोदितस्तत ।
नग्नं सं दृष्टते देवी समयो वितथो भवेत् ।
ततो भूयस्तु गन्धर्व्वा द्वितीयं मेषमादद्दः ।